

DE LA ROMANTISM LA PRAGMATISM: RĂZBOIUL DIN 1877–1878 ÎN CONTEXT MENTAL-CULTURAL

ALEXANDRU MAMINA
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Pentru gândirea politică modernă, preocupată să identifice punctele de convergență dintre exercițiul puterii și principiile dreptului intern și internațional, războiul și consecințele sale, percepute adeseori ca nedrepte, au reprezentat probleme dificil de asumat din punct de vedere teoretic. Pe de o parte, recurența războiului îl impunea ca o constantă, sau altfel spus ca o trăsătură generală a umanității, imposibil de escamotat prin declarații de bune intenții sau prin trimiterea la doctrina răului întâmplător, comis din ignoranță (răul ca absență a binelui). Pe de altă parte, recurgerea la violență, chiar și la violența încadrată normativ – așa cum întrevăzuse războiul Hugo Grotius –, contravenea nu numai ideii abstracte de justiție, dar și simțului comun, prin urmare moralei naturale inerente aceleiași umanități. În virtutea raționalismului său universalist, gândirea luministă a formulat o concepție pacifist-normativistă asupra relațiilor internaționale, consacrată exemplar în lucrarea din 1795 a lui Immanuel Kant, intitulată *Spre pacea eternă. O schiță filosofică*. Numai că atunci când a fost publicată aceasta, adică în plină epocă a conflictelor militare dintre Franța revoluționară și coalițiile europene, a mai avansa proiectul unei lumi organizate pe baze legale consensuale, a mai vorbi despre armonia dintre state, devenise deja anacronic.

Războaiele Revoluției, campaniile napoleoniene, insurecțiile și luptele de eliberare națională, acțiunile represive ale Sfintei Alianțe care au urmat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au acreditat în gândirea politică și în conștiința publică europeană rolul „creator de drept” al violenței armate, conducând la o schimbare a percepției asupra războiului. Fără să fie considerat neapărat un fenomen pozitiv, acesta a început să fie apreciat ca modalitate necesară și chiar legitimă de rezolvare a anumitor contradicții sau pentru introducerea unor instituții. Formularea poate cea mai sintetică și mai cunoscută a noii viziuni s-a regăsit în tratatul lui Carl von Clausewitz, publicat postum în 1832, în care se arăta că deosebirea dintre război și politică nu era decât una de ordin eficient, privind mijloacele utilizate, nicidecum de esență¹.

¹ „Vedem așadar că războiul nu este numai un act politic, ci un adevărat instrument politic, o continuare a relațiilor politice, o realizare a acestora cu alte mijloace. Ceea ce mai rămâne specific războiului se referă dar la natura specifică a mijloacelor sale”. Carl von Clausewitz, *Despre război*, București, Editura Militară, 1982, p. 67.

Pentru reprezentanții generației romantice recurgerea la forță era onorabilă și binefăcătoare ca drept la rezistență împotriva opresiunii, ca insurecție populară sau război de eliberare națională, după cum reiese nu numai din tratatele politice sau cursurile de istorie celebre în epocă, dar și din poemele byroniene, din dramaturgia lui Victor Hugo și din plastica lui Eugène Delacroix, susceptibile să influențeze sensibilitatea și reprezentările oamenilor de atunci poate mai mult decât elaborările teoretice. (Cu atât mai mult, cu cât scriitori și artiști s-au implicat ei înșiși în luptele respective, dacă ar fi să-i amintim numai pe George Gordon Byron, Alphonse de Lamartine sau Petőfi Sándor.) Romanticii erau inspirați în bună măsură de exemplul Revoluției franceze, în particular de violența politicii „titanice” a iacobinilor, despre care Edgar Quinet scria că, indiferent de confuzii și erori, întemeiaseră practic libertatea și creaseră din neant sufletul civil al unui popor². În aceste circumstanțe, recurgerea la forță nu însemna pur și simplu aplicarea violenței, ci un demers cu încărcătură morală și funcție regeneratoare, susceptibil a fi realizat numai de spiritele ardente și generoase³. O funcție regeneratoare aferentă emancipării civice, sociale, naționale, ca atare cu atât mai actuală în societățile aflate sub dominație străină, în care „plăcerea armelor” și obișnuința vieții militare printre tineri erau de natură să formeze caracterele și să pregătească astfel condițiile eliberării⁴.

Epocii romantice i-a fost caracteristică așadar o trăsătură idealistă, sau altfel spus raportarea etică și doctrinară la un referențial superior oarecare, la o normă, la o valoare sau existență (divinitatea, umanitatea) mai presus de contingentul istoric, acest referențial constituind în cele din urmă criteriul de validare al acțiunilor în ordine concretă. Cultura, politica, războiul se justificau prin conformitatea cu referențialul respectiv, se justificau deci în manieră idealistă, romanticii fiind preocupați sub acest aspect mai puțin de succes în sine, și mai mult de îndreptățirea „metafizică” a demersului lor, ceea ce pe terenul politicii se traducea prin atenția deosebită acordată legitimității. Autorii de inspirație revoluționară și liberală, îndeosebi, au formulat și au diseminat prin presă, cursuri și cuvântări o nouă teorie asupra legitimității, de esență civico-națională, contrapusă legitimismului dinastic de drept divin și inserție socială nobiliară.

În principatele române, unde autoritatea monarhică absolutistă o exercitau în realitate nu domnitorii autohtoni ci puterile străine – în vremea fanarioților Imperiul otoman, iar în timpul Regulamentelor organice Rusia –, liberalismul a pătruns, cum remarcă Eugen Lovinescu, pe calea ideii naționale⁵. Prin urmare, noua legitimitate „idealistă”, cu toate variațiile sale ideologice (de la democratismul paseist vehiculat de Ion Heliade Rădulescu până la radicalismul lui Ion C. Brătianu), s-a conturat

² Edgar Quinet, *La Révolution*, Tome I, Librairie Internationale, Bruxelles, Leipzig, Livourne, A. Lacroix, Verboekhovn et Cie, Éditeurs, 1869, p. 336–337.

³ Louis Auguste Blanqui, *Pourquoi n'y a plus d'émeutes*, în *Oeuvres. Dès origines à la Révolution de 1848*, I, Presse Universitaire de Nancy, <1993>, p. 270–271.

⁴ Nicolae Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei până acum*, în *Opere*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 77–78.

⁵ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, I, București, Editura „Ancora”, <1924>, p. 153.

prin îmbinarea unor elemente de creștinism fraternalist opozabil privilegiilor și exploatării servile moștenite de la fanarioți, cu suveranismul și unionismul corelative dreptului național și istoric, opuse intruziunii arbitrare a imperiilor vecine. Dacă acestea din urmă aveau de partea lor forța, revoluționarii, liberalii și demofiliile români revendicau respectarea drepturilor principatelor, încercând să le consacre în documentele internaționale, adică să obțină garanția juridică și protecția politică a marilor puteri, în particular a statelor occidentale, dar ocazional și a Imperiului otoman susținut de Marea Britanie, considerat mai puțin periculos ori chiar un sprijin contra expansiunii ruse. Spiritul legalist se observă de la invocarea vechilor capitulații ca temei juridic al reconsiderării relației principatelor cu Poarta, până la preocuparea de a legitima schimbările instituționale mai mult sau mai puțin forțate prin consultări plebiscitare, cum s-a întâmplat în 1864 și 1866. Această caracteristică se explică în primul rând prin faptul că era o epocă de rearanjare a regimului constituțional, când atenția cădea în mod necesar pe chestiunile de principiu și de jurisprudență, recognoscibile atât în disputele interne, cât și în gestiunea relației cu puterea suzerană și cea protectoare. În al doilea rând a fost vorba însă despre idealismul perioadei romantice, despre dorința sinceră de a pune în acord valorile și instituțiile, cu atât mai autentică și mai susținută, cu cât implica riscul închisorii sau al exilului.

Trăsătura legalistă sau mai exact normativistă a politiciii românești, cu vocația principiilor și a sensului civilizator al acestor principii, s-a exprimat și mai târziu, pe de o parte ca reflex al educației și opțiunilor subiective ale conducătorilor, pe de altă parte – care a contat precumpănitor – deoarece afirmarea dreptului convenea intereselor statului mai mult decât practica negocierilor secrete și a presiunilor militare, cum s-a văzut spre exemplu în contextul intrării în primul război mondial și mai apoi la Conferința de pace de la Paris. Totuși, în evaluarea diferitelor împrejurări, inclusiv în privința confruntărilor militare, a intervenit progresiv o notă pragmatică, în mod invers proporțional cu estomparea idealismului pașoptist. Una dintre primele manifestări semnificative ale tendinței s-a regăsit în dezbaterile parlamentare ocazionate de criza orientală și de războiul ruso-otoman declanșat în 1877, când România a fost implicată direct în evenimentele politico-militare și a trebuit să-și fundamenteze poziția. Din acest punct de vedere, conflictul din 1877-1878 fost simptomatic pentru evoluția culturii politice a liderilor, și în general pentru schimbarea „mentalității” categoriilor sociale cu acces la instrucție și la presă, active în spațiul public, îndeosebi marii proprietari funciari, elita burgheză emergentă și reprezentanții profesiunilor liberale.

Proclamarea independenței și pe cale de consecință războiul împotriva Imperiului otoman erau susținute mai departe cu argumentele dreptului, în consonanță, cum remarcă ministrul de externe Mihail Kogălniceanu, cu sentimentele de justiție predicate la vremea aceea în Europa⁶. Cu toate acestea, în motivațiile aduse au început să transpară tot mai mult argumente de tip nou, pragmatice, care puneau accentul nu atât pe drepturi și valori, cât pe calcul și oportunitate. Mihail

⁶ „Monitorul Oficial al României”, nr. 118, 27 mai/8 iunie 1877, p. 3452.

Kogălniceanu însuși a declarat în Adunarea Deputaților, după semnarea Convenției cu Rusia din 4 aprilie 1877, că pentru nevoile prezentului era nevoie să știe să se servească eficient de amici și inamici în egală măsură⁷. În același sens a justificat alianța cu Rusia primul-ministru național-liberal, Ion C. Brătianu, evaluând-o din perspectiva intereselor românești. „Ei bine – arăta el –, Rusiei îi suntem datori că ne-a scăpat de turci și a deschis iarăși țării comerțul european, căci nu pierdeți din vedere că numai de când s-a deschis comerțul Dunărei, de atunci a început o civilizațiune la noi. [...] Negreșit că și Rusia când ne-a scăpat de turci, a putut să aibă un interes în aceasta, dar interesul Rusiei a fost în folosul nostru. Oricum însă faptul este că noi cu ajutorul Rusiei am scăpat de turci, și cu ajutorul lui Dumnezeu am scăpat de a deveni ruși, și când astăzi suntem liberi și stăpâni pe noi nu trebuie să uităm că Rusia a făcut sacrificii pentru noi. Putem noi să zicem astăzi Rusiei: avem să ne batem în contra voastră dacă veți merge să scăpați pe ceilalți creștini de sub jugul turcesc?”⁸. Poate chiar mai pragmatic s-a dovedit principele Carol I, care întrevedea războiul prin prisma utilității sale politice interne. Într-o scrisoare din 12 decembrie 1876 către tatăl său, observa că „Războiul ar aduce cel puțin pacea internă, viața vie și avântul material, pe când o pace provizorie – căci numai o astfel de pace s-ar putea încheia – va însemna pentru noi cele mai crâncene lupte de partid: Camera conduce deja urmărirea judiciară a foștilor miniștri într-un chip pătimaș”⁹. Cu alte cuvinte, războiul era golit de încărcătura sa principială, idealistă, devenind eminamente o afacere de stat și un rezultat al raporturilor de putere.

Pragmatismul s-a regăsit de asemenea la nivelul opoziției conservatoare, care a fost împotriva războiului și a proclamării de îndată a independenței invocând în mod utilitarist beneficiile regimului juridic al garanției colective, stabilit la Congresul de la Paris din 1856. În opinia lui Nicolae Blaremburg, de pildă, respectarea scupuloasă a Tratatului de la Paris și a neutralității, era condiția necesară ca statul român să nu revină sub protectoratul exclusiv al Rusiei¹⁰. Independența pe care o promitea participarea la război nu avea relevanță din perspectiva drepturilor formale, naturale și imprescriptibile, ci numai în funcție de posibilitățile concrete de dezvoltare pe care le oferea. Din această perspectivă, Dimitrie Ghica se arăta la rândul lui sceptic și critica politica guvernului, socotind-o pur și simplu aventuroasă. „D-lor – spunea el –, independența este ținta la care trebuie să tindă fiecare om, fiecare națiune; dară este independență de două feluri: una nominală, și alta reală. Cea nominală este de foarte scurtă durată, și în împrejurările de astăzi, eu nu văd posibilă o independență reală. Independența nominală nu este rezultatul unui progres care pune o națiune în stare de a nu mai fi încălcată de altă națiune. Astăzi, când eu văd o mișcare slavonă, nu pot să cred că vom dobândi altceva decât o independență nominală, care se va înturna în contra intereselor noastre”¹¹. Conservatorii se revendicau

⁷ Ibidem, nr. 101, 4/16 mai 1877, p. 2982.

⁸ Ibidem, nr. 102, 5/17 mai 1877, p. 3004.

⁹ *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. IX, București, p. 14.

¹⁰ „Monitorul Oficial al României”, nr. 101, 4/16 mai 1877, 2977.

¹¹ Ibidem, nr. 109, 14/26 mai 1877, p. 3236–3237.

așadar de la legalitate, însă concepeau legalitatea nu din perspectiva normativistă a drepturilor naturale consacrate instituțional, ci sub aspectul beneficiilor circumstanțiate istoric, criteriul necesității concrete surclasând astfel îndreptățirea sau legitimarea ideală. În noul context politic, cultural și mental dreptul nu mai corespundea justiției absolute, înlocuită cu logica raporturilor de putere și cu jocul formalizat al negocierii diferitelor interese.

În politica românească fenomenul a debutat în deceniul al optulea, după ultima izbucnire a „idealism” care a fost mișcarea antidinastică din 1870, inspirată de proclamarea Republicii a III-a în Franța. Înfrângerea acesteia în războiul cu Prusia, izolarea sa diplomatică, supremația continentală a celui de-al doilea Imperiu german i-au lipsit pe liberalii radicali de principalul sprijin extern, drept pentru care au fost obligați să renunțe la republicanismul și democratismul de inspirație pașoptisă și să accepte sistemul reprezentativ-oligarhic al monarhiei constituționale, ca o condiție a menținerii lor în zona deciziei. Momentul reorientării poate fi identificat formal: 4 martie 1871, când într-un discurs din Adunarea Deputaților Ion C. Brătianu a criticat fără echivoc exagerările celor care doriseră să limiteze până la irelevanță atributele principelui, accentuând în schimb rolul politic al șefului statului și al miniștrilor¹². Tendința a corespuns de altfel evoluției liberalismului european pe măsura instituționalizării sale, adică pe măsură ce a trecut din opoziție la conducere. Confruntat cu rigorile guvernării liberalismul a dobândit o notă posibilistă, în dezacord, practic cel puțin, cu afirmarea unor principii universale și netranzaționabile. (Până la criza politică provocată de afacerea Dreyfus, în Franța s-a vorbit explicit despre o republică posibilistă, *opportuniste* în original, spre deosebire de republica radicală și anticlericală de la începutul secolului al XX-lea). În consecință, ideea justiției drepte a fost înlocuită de obligativitatea justei aplicări a legii, care nu a mai fost înțeleasă ca ideal de atins, ci în calitatea ei conjuncturală de produs al forței sociale¹³. În România cadrele regimului social-politic fuseseră deja precizate după reforma agrară din 1864 și adoptarea Constituției în 1866, așa încât principalii actori politici (monarhia, Partidul Național-Liberal, Partidul Conservator) au renunțat în multe privințe la disputele ideologice principiale și s-au concentrat pe administrarea pragmatică a treburilor curente.

Regândirea politicii s-a înscris totodată în procesul mai amplu de trecere a culturii europene de la romantism la pozitivism, termen prin care înțelegem nu *stricto sensu* teoria lui Auguste Comte, ci modelul generic de cunoaștere și creație bazat pe observație, descriere, experiment și cauzalitate. Principalele sale fațete au fost realismul în literatură și artă, materialismul în filosofie și pragmatismul în politică. Fără să insistăm acum asupra determinațiilor procesului, remarcăm totuși trei elemente majore care au intervenit în desfășurarea lui: valorizarea științei și tehnicii pe fondul revoluției industriale, preocuparea față de chestiunile sociale și

¹² „Monitorul Oficial al României”, nr. 66, 24 martie/5 aprilie 1871, 387.

¹³ Gheorghe Platon, *Liberalismul românesc în secolul XIX: emergență, etape, forme de expresie*, în *Cultură și societate, studii privitoare la trecutul românesc*, București, Editura Științifică, 1991, p. 76.

confirmarea căii militare de organizare a statului, mai ales după unificarea „prin fier și sânge” a Germaniei, în antiteză cu eșecul tentativei pașnice a Parlamentului de la Frankfurt din 1848. Referințele metafizice s-au estompat așadar în raport cu problematica existenței materiale, ceea ce în mentalul colectiv s-a tradus printr-un interes mai mare arătat industriei, finanțelor și piețelor decât fenomenologiei spiritului. Criteriul eficienței, calculul de oportunitate și aplicarea forței sub aspectul său mecanic, militar și instituțional au devenit astfel resorturile sau motivațiile activității sociale în general și ale politicii în special. Situația este recognoscibilă în cazul politicii de guvernare liberale sau autoritare, dar și la nivelul opoziției socialiste, ideea revoluționară fiind reinterpretată de aceasta în cheie materialistă, pozitivă. Argument de identificare prestigioasă altădată, idealismul romantic a devenit, cum remarcă Bronislaw Baczko, echivalent cu visarea și naivitatea¹⁴.

Desigur, nicăieri în Europa transformarea nu a subsumat integralitatea manifestărilor culturale, nici în România, unde sub influența poeziei eminesciene formele de expresie și sensibilitatea din epoca romantică s-au prelungit mai mult decât în alte părți, în paralel cu apariția lirismului simbolist și a sentimentalismului poporanist și sămănătorist legat de reflectarea situației țărănimii. Trecerea de la romantism la pozitivism a reprezentat un parcurs tendențial, alimentat intelectual și moral de instrucția științifică practică în cadrul învățământului public și de proliferarea psihologiei afaceriste corelativă dezvoltării capitalismului. Aici schimbarea a început odată cu înființarea cenaclului Junimea în 1863 și apariția revistei „Convorbiri Literare” patru ani mai târziu, care au introdus rigoarea critică în analiza textelor, corespunzătoare profesionalizării domeniului literaturii. S-au circumscris aceluiași proces apariția prozei realiste (Nicolae Filimon) și pătrunderea filosofiei materialiste prin intermediul lucrărilor lui Vasile Conta, al căror efect s-a completat în conștiința colectivă cu impactul imaginar al construcției căilor ferate, de natură să acrediteze rolul activ al mașinii și valoarea operativă a calculului ingineresc.

De la fondarea Junimii până la războiul de independență a trecut așadar aproximativ un deceniu și jumătate, în care cercurile politice, intersectate de altfel cu cele culturale (este suficient să-i amintim pe Titu Maiorescu și Petre P. Carp), au început să asimileze noua tendință de gândire și de acțiune sub forma pragmatismului. Opinia publică a păstrat mai multă vreme o trăsătură idealist-afectivă, manifestă de câte ori a venit vorba despre solidaritatea cu românii ardeleni. Politicienii, în schimb, au procedat mai curând în funcție de circumstanțe, utilitate și resurse. Așa s-a întâmplat imediat după război, în 1881, când sub amenințarea Rusiei au decis aderarea României la Tripla Alianță, preferând siguranța militară unei declarații principiale a drepturilor naționale. Acestea au fost proclamate din nou în 1916 ca rațiune a intrării în primul război mondial, dar numai după doi ani de negocieri și pregătiri, destinate să creeze întâi condițiile politice și materiale susceptibile să gestioneze afirmarea lor eficientă.

¹⁴ François Furet (volum coordonat de), *Omul romantic*, «Iași», Polirom, 2000, p. 296.

DU ROMANTISME AU PRAGMATISME:
LA GUERRE DE 1877–1878 EN CONTEXTE MENTAL ET CULTUREL

Résumé

L'article est une approche sur la guerre de 1877–1878 en tant que symptôme pour le parcours de la vision et de la sensibilité romantique, imbue d'idéalisme et concentrée sur l'affirmation des droits et principes, vers une manière plus pragmatique de concevoir la politique, à travers les calculs d'opportunité et les rapports de pouvoir. On voit ainsi comment les dirigeants roumains ont argumenté soit l'alliance avec la Russie et la proclamation immédiate de l'indépendance, soit le respect d'une stricte neutralité en considérant surtout les possibilités concrètes et les avantages pratiques d'une certaine option. Il s'agissait d'un processus entamé au début des années 1860, qui consista dans l'avènement de la pensée positive, promue notamment par le biais de l'enseignement public, de la littérature et de l'esprit capitaliste.

Mots-clés: la guerre de 1877–1878, romantisme, pragmatisme.